

**ALLYUZIYA VA METAFORANING O‘ZARO MUNOSABATI (NAVOIY
SHE’RIYATI MISOLIDA)**

Rahimov Bahodir Mahmudovich,

Buxoro xalqaro universiteti magistranti

Buxoro shahar 24-maktab ona tili va adabiyot o‘qituvchisi

rbahodir9@gmail.com

Dolzarblik. So‘z ko‘chimlari badiiy matnning mazmuniy qatlamlarini kengaytiradi, uning ta’sir kuchini oshiradi. Fanlar tutashuvi tobora tezlashayotgan hozirgi davrda metafora va allyuziyaning o‘xshash hamda farqli jihatlarini aniqlash til va madaniyat bog‘liqligini o‘rganishning muhim yo‘nalishiga aylanmoqda. Navoiy she’riyatida esa bu ikki hodisa ko‘pincha bir bayt ichida yonma-yon keladi, shu bois ularning chegarasini belgilash zarurati yanada ortadi.

Muammo. Rus tilshunosligida V.N.Teliya va E.A.Zemskaya allyuziyani metaforaning matnlararo ko‘rinishi deb baholagan, o‘zbek tilshunosligida G.Xudoyberganova va D.Nazirova uni lingvokulturologik ko‘chim sifatida talqin etgan. Biroq ikki hodisaning qayerda tutashib, qayerda ajralishi Navoiy she’riyati misolida alohida tadqiq etilishi lozim.

Maqsad: Navoiyning “Navodir ush-shabob” devoni asosida allyuziya va metaforaning semantik aloqasini aniqlash hamda ularning farqli belgilarini asoslash.

Natijalar. Tadqiqot quyidagi natijalarni berdi.

Birinchidan, ikki hodisaning tabiati farqlandi. Har ikkisi ma’no ko‘chirishga asoslansa-da, metafora yashirin o‘xshatish orqali obraz yaratadi va so‘z ma’nosini til doirasida kengaytiradi; allyuziya esa o‘quvchini oldindan ma’lum tarixiy, adabiy yoki madaniy voqelikka yo‘naltiradi. Boshqacha aytganda, metafora obrazni chizadi, allyuziya esa faktga ishora qiladi.

Ikkinchidan, o‘rin, shakl, belgi va harakat o‘xshashligi asosida ko‘chim hosil bo‘ladigan har bir holatda metafora allyuziya bilan birga namoyon bo‘lishi aniqlandi. Masalan:

Qo‘lin bu barq yoritti, damin bu yel ochdi,

Agar sipehr uza Muso edi va gar Iyso [Navoiy 1989: 4].

Chaqmoq va shamolning yorug‘lik hamda jonbaxsh nafasga qiyoslanishi shakliy o‘xshashlikka tayangan metafora bo‘lsa, Muso suhbatlari kechasidagi nur va Isoning jon ato etuvchi so‘zlari haqidagi xabar allyuziyani tashkil etadi: shaxsga xos xususiyat bu yerda madaniy kod vazifasini o‘taydi.

Uchinchidan, belgi o‘xshashligi asosidagi misollarda ham ikki vosita uyg‘unligi kuzatildi:

Ishqi komil elni yo Farhod, yo Majnun qilur,

Gar erur ma’shuq yoxud armaniy, yoxud arab [Navoiy 1989: 34].

“Ishqi komil” birikmasida o‘xshashlik, Farhod va Majnun nomlarida esa metafora bilan allyuziya birga ishlaydi: har ikki timsolning o‘ziga xos belgilari birlik va farqni ta’minlab, umumlashma holda komillik mezoni sifatida namoyon bo‘ladi.

To‘rtinchidan, allyuziya metaforaning mazmuniy poydevori vazifasini bajarishi ma’lum bo‘ldi:

Har necha to‘foni isyonim chekar gardung‘a mavj,

Kimsaga Nuh o‘lsa kashtiybon ne g‘am to‘fon aro [Navoiy 1989: 153].

Oshiqning isyoni to‘fon darajasiga ko‘tarilgani metafora orqali berilsa, nijot yo‘li Nuh voqeasiga ishora, ya’ni allyuziya orqali ko‘rsatiladi; baytdagi ko‘chimlarning mohiyati shu voqea bilan bog‘liqlikda ochiladi. Ka’ba va So‘mnot

nomlari [Navoiy 1989: 17] hamda Odamning yaralish davriga ishora qiluvchi bayt [Navoiy 1989: 234] ham metaforalarning yuzaga chiqishiga zamin bo‘ladi.

Beshinchidan, har ikki vositaning bilvosita ta’sir etish xususiyati asoslandi. Psixologik amaliyotda metafora va allyuziya qatlamli nutq hosil qilib, shaxsga to‘g‘ridan to‘g‘ri emas, bilvosita ta’sir ko‘rsatish uchun qo‘llanadi: E.T.Dat mijoz bilan ishlashdagi yuqori samarani ta’kidlaydi, ongsiz qarshilikni (rezistans) yengishda ham shu usuldan foydalaniladi, M.R.Ginsburg va E.Yakovleva esa bu vositalarni ishonitirishning bir ko‘rinishi deb biladi. Navoiy ham “Ey ko‘ngul, holingga Majnun uyalur, sanga yo‘qturmu bu holingdin uyat” misralarida ko‘ngilni Majnun timsoli orqali, ya’ni bilvosita uyatga undaydi, bu esa ta’sirchanlikni oshiradi [Navoiy 1990: 55].

Xulosa. Metafora va allyuziya bir-biriga yaqin, biroq aynan emas: birinchisi til ichidagi o‘xshashlikka, ikkinchisi madaniy xotiraga tayanadi. Navoiy she’riyatida allyuziya metaforaning mazmuniy asosini tashkil etib, ular birgalikda ko‘p qatlamli ma’no va yuksak ta’sirchanlik yaratadi. Shu bois bu vositalarni aynanlashtirmay, o‘zaro semantik aloqadorlik nuqtayi nazaridan o‘rganish ilmiy jihatdan to‘g‘ri yondashuvdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navoiy A. Mukammal asarlar to‘plami. IV tom. Navodir ush-shabob. – T.: Fan, 1989.
2. Navoiy A. Mukammal asarlar to‘plami. VI tom. Favoyid ul-kibar. – T.: Fan, 1990.

3. Xudoyberganova D., Nazirova D. Matnning antropotsentrik talqini. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2013. (yoki: Xudoyberganova D. Matnning antropotsentrik tadqiqi. – Toshkent: Fan, 2013.)
4. Гинзбург М.Р., Яковлева Е.Л. Эриксоновский гипноз: систематический курс. – М.: Независимая фирма “Класс”, 2008. (yoki: М.: Московский психолого-социальный институт, 2008.)
5. Овчаренко В.И., Грицанов А.А. Психоанализ: Новейшая энциклопедия. – Минск: Книжный Дом, 2010.
6. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. / Земская Е.А. Язык как деятельность: Морфема. Слово. Речь. – М.: Языки славянской культуры, 2004.